

О. П. Телехова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Літературно-художня критика в системі літературної освіти:
стаття І. Франка «Іван Вишенський, його час
і письменницька діяльність» як джерело вивчення життєпису
митця**

Телехова О. П. Літературно-художня критика в системі літературної освіти: стаття І. Франка «Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність» як джерело вивчення життєпису митця. У статті розглядаються проблеми підвищення ефективності вивчення літератури засобами літературно-художньої критики, досліджуються зміст, проблематика і художня специфіка однієї з праць І. Франка про творчість Івана Вишенського; пропонуються форми і прийоми роботи з критичним джерелом із залученням традиційних і нетрадиційних підходів до викладання літератури в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах.

Ключові слова: літературно-художня критика, критична стаття, полемічна література, лекція, бесіда.

Телехова А. П. Литературно-художественная критика в системе литературного образования: статья И. Франко «Иван Вышенский, его время и писательская деятельность» как источник изучения творчества писателя. В статье рассматриваются проблемы повышения эффективности изучения литературы посредством литературно-художественной критики; исследуются содержание, проблематика и художественная специфика одной из работ И. Франко о творчестве Ивана Вышенского; предлагаются

формы и приемы работы с критическим источником с привлечением традиционных и нетрадиционных подходов к изучению литературы в современных общеобразовательных учебных заведениях.

Ключевые слова: *літературно-художественная критика, критическая статья, полемическая литература, лекция, беседа.*

Telehova O. P. Literary and art criticism in the literary education: article Franko «Ivan Vyshenskii his time and Writing activities as a source of learning biography of the artist». The article deals with the problem of improving the study of literature through the literary and art criticism; investigate the content, perspectives and artistic specificity of one of his works Al. Franco about creativity Ivan Vyshenskii; available forms and methods of work with a critical source of involving traditional and nontraditional approaches to the study of literature modern educational institutions.

Key words: *literary and art criticism, critical articles, polemical literature, lecture, conversation.*

Чільне місце в програмі з української літератури відводиться літературній критиці. Засвоюючи окремі зразки критики, учні переконуються, що вона є цінним джерелом вивчення творчості письменника і водночас це теж творчість, яка поєднує в собі риси художні і наукові. Принципове завдання критики – зіставляти явища мистецтва з життям, впливати на творчу особистість, виступати організатором літературного процесу [1, 2].

Завдання словесника полягає у відборі, систематизації, узагальненні і розмежуванні характерних ознак літературної критики та ознайомленні з ними учнів у процесі вивчення критичних джерел. У процесі викладання літератури необхідно виховувати у молоді широкі погляди на літературно-художню критику. Літературно-критичні праці доцільно опрацьовувати на різних етапах вивчення монографічної теми, що включає життєпис митця і його творчість. Деякі статті слід розглядати поетапно, оскільки в них дається оцінка багатьох творів письменника. Такий характер має стаття І. Франка «Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність».

У вступному слові наголошуємо, що І. Франко відомий як автор сотень літературно-критичних праць: статей, оглядів, досліджень, рецензій тощо. Надзвичайно широка географія імен, до яких він звертався; його увагу привертала творчість І. Вишенського, І. Котляревського, Т. Шевченка (понад 50 праць), Марка Вовчка, М. Кропивницького, І. Карпенка-Карого, Лесі Українки, О. Кобилянської, І. Нечуя-Левицького, М. Коцюбинського, С. Руданського, Ю. Федьковича, Марка Черемшини та ін. Він захоплювався також світовою літературою, і як літературний критик сказав вагоме слово про М. Чернишевського, І. Тургенєва, М. Салтикова-Щедріна, О. Островського, М. Горького, У. Шекспіра, Д. Байрона. Й.В. Гете, Е. Золя, Гі де Мопассана, А. Міцкевича, Ю. Словацького.

На жаль, бібліографія праць про методiku вивчення критичних студій І. Франка неширока. Дослідники прагнули вивчити особливості художньої специфіки великої епіки митця, з'ясувати естетичні засади його творчості (І. Денисюк, В. Панченко, М. Ткачук, А. Швець).

Мета нашої статті полягає в дослідженні літературно-художньої своєрідності критичної праці І. Франка про видатного полеміста і шляхів вивчення її в загальноосвітніх навчальних закладах, оскільки вона викликає певні труднощі. Відомо, що Франко присвятив видатному полемісту І. Вишенському низку праць, серед них «Іван Вишенський і його твори» та інші. Передбачена програмою стаття значна обсягом і складна для учнів. Саме тому вважаємо за доцільне подати матеріал для вчителя.

Композиційно стаття І. Франка «Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність» складається з чотирьох розділів. У першому з них автор дає суспільно-політичну характеристику епохи України в XVI ст., підсумовує наслідки Люблінської унії 1569 р. Він зокрема зазначає, що «після цього легко зрозуміти, чому дехто з русинів, а особливо литовські князі та магнати так сильно опиралися унії Люблінській: бо вона рівняла їх з тими, що були досі під їх рукою, з дворянами і землянами; натомість дворяни і земляни всіми силами стояли за унією, бо вона рівняла їх з польською шляхтою і давала їм усі ті права, які мали шляхтичі польські» [5:261].

Люблінська унія, як відомо, відлучила українські землі від Литви і приєднала їх безпосередньо до Польщі, сподіваючись завести на них польські порядки. На черзі дня стояло «зрівняння обрядів» і привернення «всіх лютеран, кальвінів і православних до римського католицизму».

Далі критик аналізує становище народу в Україні, людей, які і через 30 років після

Люблінської унії "...були втиснені до осібної дільниці, не могли мати домів у ринку, належати до цехів, бути бурмистрами ані відбувати по місті процесії з образами, ані навіть дзвонити при похоронах" [5:261].

Ще тяжчими були наслідки унії церковної: "...Русь була темна. З одного боку, часті татарські напади, з другого, недбальство самих русинів, а з третього – заздрість поляків зробили те, що на Русі не було шкіл, було мало письменних людей і мало книжок" [5:263]. Характеризуючи суспільне життя, І. Франко називає імена тих, хто чинив протидію унії, зокрема князя Костянтина Василя Острозького, Герасима Смотрицького, Івана Княгиницького. З метою "піддвиження православ'я" по містах з'являлися релігійні братства, друкарні і школи, які розбудили і письменство. З'являються "Ключ царства небесного" Герасима Смотрицького, "Книжица о единой истинной вере" Василя Суразького, Біблія Острозького.

І. Франко називає і прихильників унії: митрополита київського Михайла Рогозу, єпископа берестейського Іпатія Потія, єпископа луцького і острозького Кирила Терлецького, котрі "дуже незлюбили собі того, що патріарх константинопольський почав живіше вмішуватися в справи руської церкви... і почали з'їздитися і радити, як би увільнити себе від зверхності патріарха та від надзору братств, і урадили, що найліпше буде піддатися папі римському" [5:265]. Внаслідок цього і постала так звана Берестейська (Брестська) унія 1596 року, що посяла "великий роздор" серед руського народу, роздор, не налагоджений ще й досі" [5:266]. Такий зміст першої частини статті, який бажано розкрити лекційно.

У другій частині критик подає життєпис Івана Вишенського. Добре запропонувати учням скласти цитатний план за текстом критичного джерела. Наводимо зразок такого плану.

1. Серед таких обставин виринає надзвичайна постать Івана Вишенського. Треба було незвичайних обставин, щоб чоловікові невисокого роду було можливо пізнати тодішнє життя у всій різноманітності його явищ, та потім вирватися з нього і стати на такім високім становищі, з якого видно було ясно значення тих явищ, не зовсім ясне навіть для людей високопоставлених на драбині тодішньої суспільності.

1. Маючи коло 30 літ, коло року 1580, Вишенський покинув двір князя Острозького

і вибрався на прощу в далекий край, у Туреччину... Що склонило його покинути світське життя – чи пересит двірським шумом, чи які родинні гризоти, чи, може, яка нещаслива любовна історія, чи виключно релігійні причини, сього не знаємо.

2. На Афоні пробув Вишенський напевно яких 40 літ, до своєї смерті, яку можемо покласти коло року 1620 – дати напевно не знаємо. Зразу він мусив бути послушником і, здається, що був ним у монастирі Святого Павла, відки аж по 10 літах... посилає на Русь своє перше "Послання до всех обще в людской земле живящих".

3. Вишенський засів у самотнім скиті "і пробув тут, зайнятий ручною роботою, читанням побожних книг та писанням своїх "Посланий", аж до року 1605. В тім році, невідомо з якої причини, пішов на Русь.

4. Коли що в житті Івана Вишенського цікаве й навчаюче для нас, так се те, що, дійшовши до мужеської дозрілості, він покинув сей світ певно не з біди і не для безтрудного прожитку, але для того, що ським чи таким способом дійшов до переконання, що сей світ зіпсований.

5. Задля свого переконання він покинув панський двір, і службу, й достаток, покинув товариство розумних та освічених людей, одним словом, покинув усе, що в житті дороге чоловікові, і пішов робити таку службу, яка йому в ту пору для загальної справи видавалася найкориснішою, пішов служити тій справі молитвою і словом.

У третьому розділі статті І. Франко характеризує творчість І. Вишенського, зазначаючи при цьому: "Ті писання всі зложені на Афоні (з виїмком одного писання до Юрія Рогатинця) і посилені з Афону на Русь, звичайно з означенням імені автора і місця його пробування... За його життя вони не були друковані, з виїмком одного, написаного у формі соборного послання всіх афонських монахів руської народності до русинів..." [5:271].

Далі критик повідомляє, що інші 18 творів Вишенського були поступово опубліковані в різних видавництвах в другій половині XIX ст. і цитує деякі з них "для характеристики основних поглядів автора, щоб дати пізнати, яка то щира і сміла душа і яке живе та міцне слово були у нашого письменника перед 300 роками" [5:272].

На підставі розгляду твору І. Вишенського "Порада о очищенню церкви", І. Франко робить висновок: "Як бачимо, Іван Вишенський не з зазвисті ані з неназвисті ви-

ступив проти тодішніх руських владик і вищого духовенства. Його боліло те, що ті владики держали своїх підданих, своїх одновірців... І ось він перший у нашій краї різко та сміло підніс в обороні того бідного робучого народу, показуючи панам і владикам, що той мужик – їх брат, а не проста робоча худоба, що він радується й терпить як чоловік і хоче жити як чоловік” [5:273].

Третій розділ статті критик завершує висновком: “Отакі смілі та гарячі слова в обороні простого, поневоленого та занедбаного народу, до того продиктовані не абстрактною християнською доктриною, а близьким і докладним знанням життя того народу, роблять нам пам’ять Івана Вишенського милою та дорогою. Була се натура проста й сильна, що не вміла кривити душею” [5:274].

Четвертий розділ статті І. Франка стосується стилю письменника-полеміста І. Вишенського. Критик зокрема зазначає, що “властивої полемічної аргументації в його писаннях не так багато”, однак “головна сила полеміки Вишенського, яка дуже часто переходить у сатиру, лежить в його глибокій розумінні етичної сторони спору між латинниками й православними, а головна сила його таланту в ілюструванні релігійних віроучень та суспільно-політичних відносин драстичними прикладами, подробицями та порівняннями, взятими з дійсного життя” [5:275].

Критик рясно цитує найзлободенніші твори полеміста, наголошуючи: “Отак-то смів тоді відзиватися духовний до духовних... його слова йшли з рук до рук, від братства до братства, із монастиря до монастиря, а найближча поточність під живим враженням його слів, шануючи його щирість, прямоту і неустрашену відвагу, а разом його чисте й трудолюбне життя, називали його святим чоловіком” [5:276].

Завершує свою статтю І. Франко згадкою про поради І. Вишенського щодо прочитання

його творів, характеристикою його освітніх поглядів і висновком про те, що небагато в давнину у нас було людей, котрі посміли б і зуміли б так близько доторкнутися до насущних духовних потреб народу і висловити їх таким гарячим і яскравим словом. Саме цим він пояснює власну увагу до творчості полеміста.

Можна запропонувати учням скласти простий план статті І. Франка такого змісту:

1. І. Франко про суспільно-політичну обстановку в Україні в XVI ст. і передумови виникнення полемічної літератури. 2. Життєпис Івана Вишенського в оцінці критика. 3. Роздуми І. Франка про творчу палітру І. Вишенського. 4. Стиль письменника-полеміста Івана Вишенського в оцінці І. Франка. 5. І. Франко про значення творчої спадщини Івана Вишенського. 6. Особливості стилю І. Франка-критика.

За цим планом вдома готуються повідомлення, які заслухаються на наступному уроці.

Роботу над статтею Івана Франка доцільно завершити бесідою за запитаннями: Як побудовано статтю І. Франка? З якою метою критик удається до розлогої характеристики суспільно-політичних передумов виникнення полемічної літератури? Чому Франко називає І. Вишенського “надзвичайною постаттю”? Який висновок робить критик з життєпису І. Вишенського? Як І. Франко оцінює творчу спадщину полеміста? З якою метою він удається до рясного і розлогого цитування творів І. Вишенського? До яких висновків доходить І. Франко, оцінюючи спадщину І. Вишенського? Як критик обґрунтовує власну увагу до письменника і його спадщини? Що можна сказати про стиль І. Франка-критика?

Доцільно також залучати конспектування, укладання тез, різноманітних планів, творчі завдання, щоб привернути увагу учнів до критичного джерела як надійної запоруки у вивченні доробку письменника і літературного процесу [3, 4].

Література

1. Баранов В. И. Литературно-художественная критика / Баранов В. И., Бочаров А. Г., Суровцев Ю. И. — М., 1982.
2. Бурлай Ю. Літературна критика, її метод / Ю. Бурлай. — К., 1980.
3. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах / Є. А. Пасічник. — К., 2000.
4. Степанидин Б. І. Викладання української літератури в школі / Б. І. Степанидин. — К., 1995.
5. Франко І. Я. Іван Вишенський, його час і письменницька діяльність / І. Я. Франко // Франко І. Я. Зібр. творів : у 50 т. Т. 28 / І. Я. Франко. — К., 1984. — С. 260—278.